ULEYMÎ

(bk. EBÜ'l-YÜMN el-ULEYMÎ).

ADANA ULUCAMİİ

bk. **ULUCAMİ [Adana]**

ULUCAMİ

İslâm beldelerinde erken dönemlerde inşa edilen şehrin en büyük camisine verilen ad.

İslâm şehirlerinde ulucamiler bulundukları şehrin veya bânilerinin adıyla anıldığı gibi "cuma camisi" ve "câmi-i kebîr" gibi isimlerle de tanınmıştır. Fethedilen şehirlerde önceleri orada bulunan en büyük ibadet yapısı camiye çevriliyor ve hemen ardından büyük bir cami inşa ediliyordu. Erken dönemde ele alınan ve ordugâh camileri diye de adlandırılan Basra, Kûfe ulucamileriyle Kahire Fustat'ta Amr b. Âs Camii bu tipin ilk örnekleri kabul edilir. Bu yapılar revaklı avlulu ve çok ayaklı planda yapılmıştır.

Ulucami diye görülen yapılardan Emevîler devrinde inşa edilen Kudüs'teki Mescid-i Aksâ mihraba dik nefli ve mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Şam Emeviyye Camii, mihraba paralel üç nefli olup mihrap ekseninde bu nefleri dikine kesen bir transepte sahiptir. Kayrevan Sîdî Ukbe Camii revaklı avlulu ve mihraba dik nefleri olmakla beraber mihrap önünde iki nef eninde gelişmiştir. Endülüs'te Kurtuba Ulucamii çok ayaklı bir camidir ve ilâvelerle genişletilmiştir. Abbâsî devrine ait Bağdat Ulucamii'nin revaklı avlulu ve çok ayaklı bir yapı niteliğinde inşa edildiği bilinmektedir. Sâmerrâ'da Mütevekkil-Alellah'ın yeniden yaptırdığı Sâmerrâ Ulucamii ve Sâmerrâ'nın kuzeyinde kurulan Ca'feriyye'de Ebû Dülef Camii revaklı avlulu ve mihraba dik nefli olarak ele alınmış ordugâh camileridir. Kahire İbn Tolun Camii revaklı avlulu ve mihraba paralel neflerden meydana gelmektedir.

Fâtımîler devrinde inşa edilen Tunus Mehdiye Ulucamii mihraba dik neflere sahiptir. Kahire'de Ezher ve Hâkim camileri ise revaklı avlulu ve mihraba paralel nefli yapılar olup mihrap ekseninde bir transepte yer alır. Murâbıtlar zamanında Cezayir'de inşa edilen el-Câmiu'l-kebîr ve Tilimsân Ulucamii iç görünüşleri bakımından birbirine benzerdir ve çok ayaklı cami tipinde ele alınmıştır. Muvahhidler devrinde Rabat'ta yaptırılan Hassân Camii mihraba dik neflerden oluşmakla birlikte mihrap önünde üç paralel nef yer almaktadır. Merînîler zamanında Tilimsân yakınlarında inşa edilen Mansûre Camii revaklı avlulu ve mihraba dik düzenlenmiş neflerden meydana gelmekte, bu nefler mihrap önünde üç paralel nefle kesilmektedir.

Türk dünyasında da İran ve Afganistan coğrafyası başta olmak üzere ulucami diye tanımlanabilecek büyük camiler yapılmıştır. Gazneli devrinden Leşker-i Bâzâr Ulucamii mihraba paralel iki nefli ve mihrap önü kubbeli planıyla bu tipin değişik bir örneğidir. Büyük Selçuklu devrinde ele alınan İsfahan Cuma Camii mihrap önü kubbeli bir yapıdır ve yine Büyük Selçuklu döneminde dört eyvanlı avlulu hale getirilmiştir. Dört eyvanlı revaklı avlulu ve mihrap önü kubbeli bu tipin ilk uygulaması Zevvâre Cuma Camii'nde görülmektedir. Erdistan Cuma Camii'nde de Zevvâre'deki plan tekrar edilmiştir. Gülpâyegân Cuma Camii mihrap önü kubbeli bir yapı olup XIX. yüzyılda dört eyvanlı revaklı avlulu şemaya dönüştürülmüştür. İlhanlı devrinden Kâşân vilâyetinde Netanz Cuma Camii dört eyvanlı revaklı avlulu plandadır. Verâmin Cuma Camii ise dört eyvanlı revaklı avlulu ve mihrap önü kubbeli olarak ele alınmıştır. Anadolu'da Artuklu, Dânişmendli, Saltuklu, Mengücüklü ve Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen ulucamiler farklı plan şemaları göstermekle birlikte mihraba dik ya da paralel nefli ve mihrap önü kubbeli yapılardır. Erken Osmanlı devrinde ele alınan yapılar ise çok birimli ya da çok kubbeli binalar şeklinde tanımlanabilir. Anadolu dışındaki ulucamilerin önemlileri bâni ya da bulundukları şehrin adıyla anıldıklarından bu maddede Anadolu'daki ulucamilerden belli başlı örnekler incelenmiştir.

Adana Ulucamii. 914 (1508) yılında Ramazanoğlu Halil Bey tarafından inşasına başlanıp Ramazanoğlu Pîrî Mehmed Paşa'nın 948'de (1541) tamamlattığı cami Halil Bey Mescidi (Küçük Mescid) (Receb 898 / Nisan 1493), medrese (947/1540), harem (Şâban 900 / Mayıs 1495), selâmlık (903/1498), Çarşı Hamamı (947/1540), Gön Hanı (937/1531), imaret (947/1540), arasta ve çarşılarla birlikte (1531-1540) bir külliye meydana getirmektedir. Bunlardan imaretle Çarşı Hamamı'nın kadınlar kısmı tamamen ortadan kalkmış, Gön Hanı'nın sadece kapısı ayakta kalmış, selâmlık olarak bilinen yapının ancak bir kısmı harap durumda günümüze ulaşmıştır. Ulucami ile içinde bulunan türbe, yanındaki medrese ve diğer yapılar ise orijinal mimarilerini korumuştur (külliyenin yapıları için bk. **RAMAZANOĞULLARI [Mimari]**). Külliye, Ramazanoğulları'nın XVI. yüzyılda yaptırdıkları diğer dinî ve sosyal yapılarla birlikte Adana'nın bir Türk şehri halinde gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Taş, tuğla ve yer yer her ikisinin birlikte kullanıldığı ulucami asıl cami, türbe ve caminin batısındaki dikdörtgen planlı eski bölüm olmak üzere üç kısımdan meydana gelmektedir. Asıl caminin sade başlıklı bir sıra sütunla kıbleye paralel iki nefe bölünmüş harimine kuzeydeki avludan açılan sivri kemerli üç kapıyla girilmektedir. Siyah-beyaz taşlarla alternatif örülen kemerler birer sıra mukarnas, geometrik süsleme firiziyle süslenmiştir. Mihrap önü yüksek bir kasnak üzerine oturan kurşun

Adana Ulucamii ve Külliyesi'nin planı

Adana Ulucamii'nin minaresi ve taçkapısı ile mihrabı

kaplı soğanvari bir kubbeyle diğer yerler çapraz tonozlarla örtülmüştür. Harimin batısında Ramazanoğulları beylerinin namaz kılmasına mahsus olduğu tahmin edilen, caminin bünyesine dahil bir bölümle doğusunda içinde üç sanduka bulunan, mihrabın önündeki kubbenin tam bir benzeriyle örtülü türbe yer almaktadır. Sandukalar ve bu üç mekân duvarları 1,30 m. seviyesine kadar XVI, XVII. yüzyıl çinileriyle kaplanmıştır. Mihrap, çinilerden başka minberle birlikte Zengî ve Memlük geleneğini aksettiren renkli taş kakmalarla ayrıca tezyin edilmiştir.

Avlunun batı tarafında sade başlıklı sütunların taşıdığı, oluklu kiremit kaplı kubbelerle örtülü bir sıra, kuzey tarafında ise iki sıra halinde revaklar bulunmaktadır. Halil Bey tarafından konulan 914 (1509) tarihli kitâbenin yer aldığı doğu taçkapısı siyah-beyaz taş işçiliği ve dikine gelişmiş şekliyle Memlük üslûbunu yansıtır. Onun yanında, üzeri dilimli sağır kemerler ve düğümlü düz kuşaklarla süslenmiş sekizgen gövdeli, şerefesinin üstü sakıflı minare vardır. Avlunun batısında vakfiyesinde dârülkurrâ olarak zikredilen, beş kapalı mekânla bir dehlizden meydana gelen üçüncü bir kısım daha bulunmaktadır. Bu kısımla batı kapısı 948 (1541) yılında Ramazanoğlu Pîrî Mehmed Paşa tarafından yaptırılmışsa da onun hemen gerisindeki kasnağında bir ejder motifi görülen, içten ve dıştan mukarnaslı konik çatının daha önceki bir yapıdan kaldığı sanılmaktadır. Asıl caminin aksine tuğlanın daha çok kullanıldığı bu kısmın kuzey cephesindeki dilimli ikiz kemer Suriye ve Mısır tesirinin etkili olduğu bir döneme işaret etmekte, mukarnaslı sivri çatı ise Bağdat'ta Sitti Zübeyde Türbesi'ni andırmaktadır. Adana Ulucamii, plan itibariyle Artuklu geleneğini devam ettirmesinin yanında renkli taş süslemeleri ve yüksek kasnaklı sivri kubbeleriyle Memlük, dilimli kemerleriyle Zengî üslûbunu uyumlu bir terkiple bünyesinde toplayan, çinileriyle de Osmanlı etkilerini yansıtan bir yapıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Hadi Altay, *Adım Adım Çukurova,* Adana 1965, s. 20; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,* Ankara 1972, I, 2; W. B. Denny, "Ceramic Revetments of the Mosque of the Ramazanoglu in Adana", *IV. Congres International d'art Turc, Aix-en-Provence 1971,* Aix-en-Provence 1976, s. 57-65; K. Otto-Dorn, "Islamische Denkmaeler Kilikiens", *Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung,* II/2, Heidelberg 1952, s. 119; K. Erdmann, "Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit", *Istanbuler Mitteilungen,* sy. 8, İstanbul 1958, s. 1-39; Nusret Çam, "Ramazanoğulları Beyliği Mimari Eserlerinden Adana Ulu Camii", *İİFD,* sy. 5 (1982), s. 130; Ali Osman Uysal, "Adana Ulu Camii", *VD,* sy. 19 (1985), s. 277.

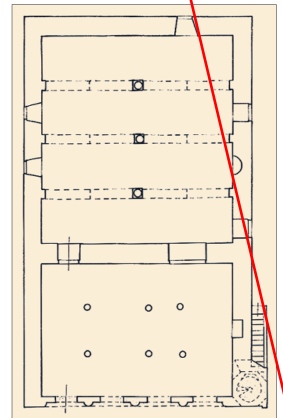

NUSRET ÇAM

Afşin Ulucamii. Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde yer alan yapı, Dânişmendliler'e mensup Pîr Ali'nin oğlu Mehmed tarafından 978 (1571) yılında inşa ettirilmiştir. Vakıf defterlerinde Efsûs Köyü Mescidi diye geçen, Pîr Ali ya da Turabollu Camii olarak da bilinen yapı Cumhuriyet döneminden itibaren ulucami adıyla anılmıştır. Günümüze sadece minaresi ve avlu kapısı özgün biçimde ulaşan ilk yapı 1979'da yıkılmış ve yerine betonarme bir cami inşa edilmiştir. Yapının özgün mimarisi hakkında ancak eski fotoğraflardan bilgi edinilebilmektedir.

Doğu-batı istikametinde enine gelişen cami eğimli bir alan üzerinde bulunmaktadır. Caminin batısında kalan avluya güney cephesinin batı köşesindeki basık kemerli kapıdan girilmektedir. Kaba yontu ve kesme taş malzeme ile inşa edilen yapının düz çatı şeklindeki üst örtü sisteminde ahşap malzeme kullanılmıştır. Son cemaat yeri arazinin eğimi sebebiyle alışılanın aksine harimin batı yönündedir. Özgün planı tek sahınlı olan son cemaat yeri, caminin XIX. yüzyılda geçirdiği onarımda genişletilerek mihraba dik üç nefli hale getirilmiştir. Nefleri meydana getiren kemer dizilerinin oturduğu çift sıralı üçer ahşap direğin kaidelerinde devşirme sütun başlıkları kullanılmıştır. Batı cephesinde üç adet taş sütuna oturan yuvarlak kemerli cephe düzenlemesi de bu onarımda müdahale görmüş, kemerlerin araları örülerek üç pencere ve bir kapı açıklığı yerleştirilmiş, giriş kuzey köşesine alınan kapı ile sağlanmıştır. Üst örtü ahşap kirişli düz toprak damdır. Harimin batı duvarının kuzey ucunda açılan basık kemerli kapı mekânın harimle bağlantısını temin etmektedir.

Ortada üç sütuna, kuzey ve güney doğrultusunda duvar pâyelerine oturan sivri kemerlerin oluşturduğu mihraba dik dört nefli yapıda harim sekiz adet pencere ile

Afşin Ulucamii'nin planı